

**Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Հ Ա Ն Ր Ա Պ Ե Տ ՈՒ Թ Յ Ա Ն
Հ Ռ Չ Ա Կ Մ Ա Ն 100 – Ա Մ Յ Ա Կ Ի Ա Ռ Թ Ի Վ**

ՄՀԵՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՄՅԱՆ

**ՀԱՅՈՑ ԱՆԿԱԽ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ
ԽՆԴԻՐԸ 1917-1918 ԹԹ.**

ՀՅԴ-ՌՄԴԲ(Բ)Կ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Բանալի բառեր – Հայոց անկախ պետականություն, հարաբերություններ, ՀՅԴ, ՌՄԴԲ(Բ)Կ, Ստոկհոլմի վեհաժողով, Թուրքահայաստանի դեկրետ, անկախ պետականության նախագծեր, հանրապետություն, ինքնավարություն

Հայաստանի առաջին Հանրապետության հռչակումից հարյուր տարի անց չեն դադարում այդ իրադարձության ծրագրված լինելու հետ կապված քննարկումները: Հարցադրումը, որն ինքնին փակուղի է տանում, շեղելով իրական անցյալից, հանգում է հետևյալին. 1915 թվականից մինչև 1918 թվականի մայիսը հայ հասարակական-քաղաքական մտքի, մասնավորապես գործող քաղաքական գլխավոր ուժի՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցության (ՀՅԴ) օրակարգում կա ր արդյոք հայոց անկախ պետականությունը վերականգնելու ծրագիրը: Քանի որ Հայոց ցեղասպանությունից առաջ ՀՅԴ-ն առավել հակված էր Արևմտյան Հայաստանը տեսնելու լայն ինքնավարությամբ Օսմանյան կայսրության կազմում, իսկ Արևելյան Հայաստանը՝ Անդրկովկասի ռամկավար հանրապետության կազմում՝ իբրև Ռուսաստանի դաշնային հանրապետության բաղկացուցիչ մաս¹, ուստի խնդրո առարկա հարցը կարող է քննարկվել միայն 1915 թվականից ի վեր: Թեև այս նվազագույն խնդիրներն ունեին իրենց օբյեկտիվ փաստարկումը, այդուհանդերձ քառսի մեջ գոյության պայքար մղող հայության հասարակական-քաղաքական հատվածները ո՛չ դրանց քննարկման համար ժամանակ ունեին, ո՛չ էլ իրականացման հնարավորություն: Այնուամենայնիվ, երիտթուրքական կառավարության կազմակերպած և իրականացրած Հայոց ցեղասպանությունը Արևմտյան Հայաստանի հարցում վերոհիշյալ մոտեցումը անհնար դարձրեց:

---

¹ Տե՛ս Նիլթեր Հ. Յ. Դաշնակցության պատմության համար, հ. Գ., Պեյրութ, 2007, էջ 324-325: Տե՛ս նաև Ծրագիր Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության (Վաւերացւած 1907 թ. ընդհ. ժողովի կողմից), Թիֆլիս, 1917, էջ 22-23:

Հայկական անկախ պետականության վերականգնման ուղղությամբ նոր հորիզոններ բացեց 1917 թվականը: Հոկտեմբերյան հեղաշրջման արդյունքում իշխանության եկած Ռուսական սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության բոլշևիկյան թևը (այսուհետև՝ ՌՄԴԲ(բ)Կ) լիարժեքորեն չէր վերահսկում իրավիճակը երկրում, ինչը հանգեցրեց քաղաքացիական պատերազմի: Բոլշևիկները փորձեցին պահպանել իրենց իշխանությունը և հասնել միակուսակցական կառավարման¹, որի համար նրանք պատրաստ էին և կատարում էին տարածքային լուրջ զոհաբերություններ՝ հանուն Բրեստ-Լիտովսկի բանակցություններում Քառյակ միության հետ անհրաժեշտ խաղաղության կնքման: Խորհրդային Ռուսաստանի առաջին դեկրետները կոչված էին ապահովելու այդ քաղաքականության ներքին հենասյուները: «Խաղաղության մասին դեկրետ»-ը ակնհայտորեն հետապնդում էր պատերազմից դուրս գալու համար իրավական հիմք ստեղծելու նպատակ²:

Այն նաև պատերազմից հոգնած, հայրենի բնակավայրերից հեռու, պետության կենտրոնում ծավալված ներքաղաքական զարգացումներում դեռևս ամբողջությամբ չկողմնորոշված ռուս զինվորի համար ռազմաճակատը լքելու «օրինական» պատրվակ էր, որն այդ պահին անհրաժեշտ էր նորաթուխ կենտրոնական իշխանությանը: Զինվորների համար նոր կառավարությանն աջակից լինելու հարցում վերջնական կողմնորոշող քայլ դարձավ նաև «Հողի մասին դեկրետ»-ը³: Շարքային զինվորականության մեծ մասը, որը 1861 թ. «Ճորտատիրության իրավունք»-ի կասեցումից հետո ձգտում էր սեփական հողատարածքներ ստանալ, գյուղացիական ծագում ուներ: Այդ ցանկության իրականացումը գոնե փաստաթղթով ապահովում էր «Հողի մասին դեկրետ»-ը: Վ. Լենինի կառավարությունը այսպիսով փորձում էր համարել բոլշևիկյան իշխանությանը հավատարիմների շարքերը:

Միակողմանի տարածքային զիջումները, ինչպես նաև բնակչության մեծամասնություն կազմող գյուղացիության քաղաքացիական և զինվորական հատվածում հնարավորինս մեծ թվով համակիրներ ունենալուն ուղղված օրենքները Խորհրդային Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության օրակարգում միտված էին հիմնավորելու նախկին գաղութների՝ ազգային ինքնորոշման հարցում 1917-1918 թթ. ցուցաբերած ժամանակավոր հանդուրժողականության պատճառները: Անհրաժեշտ էր ամեն գնով պահպանել հեղաշրջման հաղթանակը՝ հնարավորինս խույս տալով «ներքին սահմանների», մասնավորապես Անդրկովկասի շոշափելի վերափոխումներից:

---

¹ 1918 թ. հուլիսին բացարձակ կուսակցական մենիշխանության ձգտող բոլշևիկները ազատվեցին նաև հոկտեմբերյան հեղաշրջման հաղթանակում իրենց ավանդը ներդրած և իշխանության մաս կազմող ձախ էսեռներից:

² Ст' у Декреты Советской власти, т. I, 25 октября 1917 г. - 16 марта 1918 г., М., 1957, с. 12-16 (այսուհետև՝ Декреты):

³ Ст' у նույն տեղում, էջ 17-20:

Ինչպես կտեսնենք ստորև, այս պարզ տրամաբանությունը գործելու էր 1917 թ. հոկտեմբերից մինչև Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի կնքումը: Այդ ժամանակագրական ծիրի ներքո կփորձենք նաև բարձրացրած գլխավոր հարցին զուգահեռ հասկանալ Ստ. Շահումյանին Կովկասի գործերի ժամանակավոր արտակարգ կոմիսար նշանակելու, «Թուրքահայաստանի մասին դեկրետ»-ի հռչակման հաջորդականության կապերը, ինչպես նաև դրանց ի հայտ գալու հիմնական նպատակները:

Մինչ ընթանում էր Առաջին համաշխարհային պատերազմը, աշխարհի սոցիալիստական ուղղվածության քաղաքական ուժերի առավել խաղաղասիրական ներկայացուցիչները Ստոկհոլմում նախաձեռնեցին խաղաղության կոնֆերանս հրավիրելու գործընթաց: Այն պետք է գումարվեր հուլիսի 8-ին, սակայն հետաձգվեց մինչև սեպտեմբեր¹ և, ըստ էության, լիարժեք չկայացավ: Կոնֆերանսի կազմկոմիտեն ընդհանուր առմամբ նպատակ ուներ պատերազմը դադարեցնելու միջոցներ գտնել՝ աշխարհի սոցիալիստական քաղաքական ուժերի առաջարկների հիման վրա փոխհամաձայնության եզրեր գծելով:

Հայկական կողմի առաջարկները ներկայացնելու համար մասնակցության հրավեր ստացած ՀՅԴ-ն Ստեփան Զորյանին (Ռոստոմ) լիազորեց հանդես գալ իր անունից: 1917 թ. հուլիսի 26-ին նրա և կազմկոմիտեի ներկայացուցիչների երկու հանդիպման արձանագրություններից մեկը² հետաքրքիր մանրամասներ է պարունակում մեր բարձրացրած հարցերի շուրջ: Ստոկհոլմում Ռոստոմը, հանդիպելով կազմկոմիտեի մի խումբ ներկայացուցիչների հետ, մեկնաբանել է իր կուսակցության դիրքորոշումը հայոց անկախ պետականության վերականգնման հարցի շուրջ: Հյուրընկալող կողմի ներկայացուցիչներից Հայսմանսի այն հարցին, թե ինչ են մտածում հայերը Հայկական հարցի վերաբերյալ, Ռոստոմը պատասխանել է. «Հայ-թուրքական հարցը միջազգային հարց է: Մեր կուսակցությունը հայտարարել է, որ մենք գերադասում ենք ռուսական մասերում սոցիալական բարեփոխումներ: Ռոսսաստանի կառավարությունը պատրաստ է տրամադրել մշակութային ինքնավարություն: ...Մինչ կոտորածը մենք ցանկանում էինք միայն ինքնավարություն թուրքերի ենթակայության տակ, բայց կոտորածից հետո դա անհնար է: Այստեղ, որտեղ մուսուլմանները փոխարինել են մեր ոչնչացված բնակչությանը, ազգերի ինքնորոշումը դժվար է: Ուստի Թուրքական Հայաստանի համար մենք պահանջում ենք մուսուլման ներգաղթյալների դուրսբերում: Մենք ցանկանում ենք ամբողջական անկախություն. ռուսական կողմում՝ ինքնավարություն և թուրքական կողմում՝ վարչական անկախություն.

---

¹ Տե՛ս Նիլթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար, ԺԲ հատոր, Պէյրուի, Մայիս 2016, էջ 263 (այսուհետև՝ Նիլթեր):

² Տե՛ս Sitzung des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der armenischen Delegation, 26 Juli, 1917 // URL: <https://socialhist.oryportal.org/stockholm1917/documents/111644> (24.05.2018):

իրավունքների վերականգնումից հետո Հայաստանին պետք է տրվի ինքնորոշման իրավունք: Մենք ցանկանում ենք երաշխավորված չեզոքություն»¹:

Մի քանի ամիս անց այս մտտեցումները՝ որպես ՀՅԴ պաշտոնական հայտարարություն, Ռոստոմն առավել հանգամանալից ներկայացրել է կոնֆերանսի կազմակերպիչին: Այստեղ Արևելյան Հայաստանի կարգավիճակի վերաբերյալ, ըստ էության, տեսնում ենք 1907 թ. ՀՅԴ 4-րդ ընդհանուր ժողովի որոշման ոգուն համահունչ դիրքորոշում. «... 1) Ռուսահայաստանը, Վրաստանի եւ Կովկասի թաթարներուն հետ, պետք է ըլլայ ինքնավար՝ Դաշնային եւ Հանրապետական Ռուսիոյ ծիրին մէջ, որուն հիմնական օրէնքը պիտի ճշդուի Սահմանադիր ժողովին կողմէ»²: Արևմտյան Հայաստանի կարգավիճակի հարցում ՀՅԴ 4-րդ ընդհանուր ժողովի ընդունած որոշման փոփոխություն է նկատվում. «... 2) Ազատ Հայաստանը պետք է բովանդակէ հայկական 6 նահանգները եւ Կիլիկիան, բացի մահմետական շրջաններէ, որոնք հայկական նահանգներուն կցուած են 1877-1878ի ռուս եւ թուրք պատերազմէն ետք: 3) Հայաստանը պիտի յայտարարուի չեզոք եւ իր չեզոքութիւնը երաշխաւորուի միջազգայնօրէն»³:

Հիմա, երբ ներկայացրինք հայոց անկախ պետականություն վերստեղծելու մասին ՀՅԴ պաշտոնական դիրքորոշումը հայտարարող փաստաթուղթը, փորձենք տեսնել դրա տրամաբանական շարունակության շղթան:

1917 թվականի նոյեմբերի 28-ից մինչև դեկտեմբերի 8-ը Թիֆլիսում ընթանում էր ՀՅԴ հատուկ ժողովը⁴, որտեղ քննարկվում էր ստեղծված հեղափոխական պայմաններում Անդրկովկասում կուսակցության հետագա քաղաքականության հարցը⁵: Որոշվել էր հնարավոր գործակցության շուրջ բանակցություններ սկսել նաև բոլշևիկների հետ: Այդ հարցով լիազորված Սարգիս Արարատյանը և նրան համագործակցած Եղիշե Իշխանյանը դեկտեմբերի 4-ին հանդիպում են Թիֆլիսում գտնվող Ստեփան Շահումյանի հետ: Բանակցություններն ընթանալու էին մինչև 1918 թ. հունվար, որի արդյունքում ձեռք էր բերվելու նախնական համաձայնություն. Անդրկովկասը խորհրդայնացնելու հարցում Արևմտյան Հայաստանը, ՀՅԴ-ի աջակցության փոխարեն, Խորհրդային Ռուսաստանի ռազմաքաղաքական միջամտության շնորհիվ ձեռք էր բերելու անկախություն⁶: Հատկանշական է, որ երկու կողմերի համար կարևոր նշանակություն ունեցած այս բանակցություններում

---

¹ Տե՛ս Sitzung des Holländisch-skandinavischen Komitees mit der armenischen Delegation, 26 Juli, 1917 // URL: <https://socialhist.oryportal.org/stockholm1917/documents/111644> (24.05.2018):

² Նիւթեր, էջ 271:

³ Նույն տեղում, էջ 272:

⁴ Տե՛ս Իշխանյան Ե., Լեռնային Ղարաբաղ (1917-1920), Երևան, 1999, էջ 52:

⁵ Մանրամասն տե՛ս **Հովհաննիսյան Մ. Ս.**, Բոլշևիկներ-Դաշնակցություն բանակցությունները Թիֆլիսում (1917 թ. դեկտեմբեր-1918 թ. հունվար) // «Բանբեր Երևանի համալսարանի». հասարակական գիտություններ, 2008, թիվ 3, էջ 131-138 (այսուհետև՝ «Բանբեր»):

⁶ Տե՛ս **Ռուբէն**, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, հ. Է., Պէյրուք, 1979, էջ 142-143:

տեսանելի է ՀՅԴ-ի ստոկհոլմյան ուղեգիծը: Ավելին՝ ՀՅԴ-ի պարագայում Խորհրդային Ռուսաստանի հետ «լեզու գտնելու» ձգտումը զարգացել է երկու սկզբնական շրջանում, մեծ հավանականությամբ, միմյանցից անկախ ուղղությամբ:

Այսպես, դեկտեմբերի 4-ին Թիֆլիսում Շահումյանի հետ սկսված բանակցություններից երկու օր առաջ՝ դեկտեմբերի 2-ին, ՀՅԴ-ի Ամերիկայի կենտրոնական կոմիտեին հասցեագրած նամակով Ռոստոմը Ստոկհոլմում ընթացող բանակցությունների առնչությամբ մտահոգաբար նշել է. «Զինադադարի խնդիրը ո՞ր պետք է տանի մեզ վերջ ի վերջոյ: Շուրթած եմ մնացել: Հոսանքը մեզ քշում է, եւ դեռ քշելու է. աշխատենք՝ ժայտերի չզարնուել: Մի քանի օրից յետոյ. փորձելու եմ անցնել Ռուսաստան, բայց չգիտեմ՝ պիտի կարողանամ մ Կովկաս ինձ ձգել»¹: Նամակի ընդհանուր բովանդակությունը և այս վերջին տողերը ցույց են տալիս, որ նա Թիֆլիսի բանակցություններից տեղյակ չէր: Ավելին՝ ակնհայտ է, որ նա բավարարված չէր Ստոկհոլմում իր բարձրացրած հարցերի լուծման ընթացքով: Դեպի Ռուսաստան ուղևորվելը խնդիրների լուծման նոր հարթակի փնտրտուքի նպատակ ուներ: Ռոստոմի՝ Ստոկհոլմից Պետերբուրգ ուղևորվելու մասին է վկայում նաև այդ օրերին այնտեղ գտնվող դաշնակցական գործիչ Լիպարիտ Նազարյանցը, ով բոլշևիկյան կառավարության հետ բանակցային գործընթացները սկսեց Ռոստոմի հետ միասին. «Ի դեպ Բրեստի մասին: Երբ խորհրդային իշխանութիւնը առաջին անգամ պատվիրակութիւն կուղարկէր հոն, նկատի ունենալով, որ հայկական հարցն ալ քննութեան առարկայ պիտի լինէր, Վահան Տէրեանը, իբրև հայ, նոյնպէս առնւեցաւ այդ պատվիրակութեան մէջ: Տէրեանը դիմեց մեզ՝ խնդրելով տալ իրեն պետք եղած նիւթերը և ցուցումները: Առաջին խորհրդակցութիւնը տեղի ունեցաւ Տէրեանի, Ռոստոմի (որը նոր էր վերադարձած Ստոկհոլմի ընկերվարական խորհրդաժողովէն) և իմ մասնակցութեամբ: Որոշուեցաւ կազմել ընդարձակ տեղեկագիր մը հայկական հարցի մասին: Գործը ստանձնեցինք Ռոստոմը և ես»²: Նկատի ունենալով, որ Նազարյանցը Ռոստոմի և Տերյանի հետ քննարկումների սկիզբ է համարում խորհրդային առաջին պատվիրակության մինչև Բրեստ-Լիտովսկ մեկնումը, կարելի է ենթադրել, որ Ռոստոմը Պետրոգրադ է ժամանել դեկտեմբերի 2-ից (երբ նամակ էր գրել Ստոկհոլմից ՀՅԴ-ի Ամերիկայի կենտրոնական կոմիտեին) մինչև դեկտեմբերի 9-ը (երբ Բրեստ-Լիտովսկում Խորհրդային Ռուսաստանի առաջին պատվիրակությունը սկսեց բանակցություններ վարել) ընկած ժամանակահատվածում:

Ակնհայտ է, որ ՀՅԴ-ն թե՛ դեկտեմբերի սկզբին Թիֆլիսում և թե՛ դեկտեմբերի 2-ից 9-ը ընկած օրերի միջակայքում Պետրոգրադում, գրեթե զուգահե-

¹ Ռոստոմ. մահուան վաթսուամեակին առթիւ, Պէրուժ, 1979, էջ 189-190:

² **Նազարեանց Լ.**, Հայ յեղափոխական դաշնակցութեան եւ Խորհրդային իշխանութեան միջեւ համաձայնութեան փորձեր // «Դրօշակ», 1928, թիւ 8-9, օգոստոս-սեպտեմբեր, էջ 231:

ռաբար, խորհրդային իշխանության ներկայացուցիչների հետ սկսել էր քննարկումներ Հայաստանի երկու հատվածի կարգավիճակի շուրջ: Ինչպես արդեն նշեցինք, ձգտելով հնարավորինս խույս տալ ներքին սահմանների, մասնավորապես Անդրկովկասի շոշափելի վերափոխումներից՝ Խորհրդային Ռուսաստանի կառավարությունն իր հերթին այս քննարկումները փորձում էր զարգացնել իր օգտին: Ավելին՝ Վ. Լենինի կառավարությունը, ինչպես ցույց կտան հետագա որոշումները, կցկտուր որոշումներով ՀՅԴ-ի հետ բանակցություններում փորձեց Ստ. Շահումյանի համար ապահովել «ամուր հենք»: Այսպես՝ 1917 թ. դեկտեմբերի 16-ին Ժողկոմխորհը Վ. Լենինի նախագահությամբ որոշել է Ստ. Շահումյանին նշանակել Կովկասի գործերի ժամանակավոր արտակարգ կոմիսար¹: Դեկտեմբերի 18-ին Վ. Լենինի ստորագրած մանդատն ու 500.000 ռուբլին Թիֆլիս է բերում Կամոն (Միմոն Տեր-Պետրոսյանը): Սա, փաստորեն, Թիֆլիսում ՀՅԴ ներկայացուցիչների հետ բանակցող Ստ. Շահումյանին թիկունքից ապահովագրող քայլ էր, որով վերջինս որոշակի լեգիտիմ կարգավիճակ էր ստանում դաշնակցականների առջև: Պաշտոնական Պետրոգրադը կարծեք իր աջակցությունն էր ցուցաբերում: Մյուս կողմից՝ Պետրոգրադում զուգահեռաբար շարունակվում էին աշխատանքներն այս ուղղությամբ: Գործին միացել էր 1917 թ. Հոկտեմբերից ՌԽՖՍՀ ազգությունների ժողկոմատը (Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետության ազգությունների գործերի նախարարությունը) ղեկավարող Ի. Ստալինը: Վերջինս բարձրագույն իշխանության հանդեպ իր հավակնոտ մտադրությունները փուլ առ փուլ իրականացնում էր մրցակիցներին շարքից հանելով: Ստ. Շահումյանի դեպքում ևս դա բացառություն չէր:

Այսպիսով՝ դեկտեմբերի սկզբին ՀՅԴ և ՌՍԴԲ(բ)Կ ներկայացուցիչների միջև սկսված բանակցությունները մոտենում էին իրենց կիզակետին, ինչը դարձավ «Թուրքահայաստանի մասին դեկրետ»-ի² ընդունումը: Վ. Լենինի կառավարության համար երկիմաստ և տարբեր կողմերից օգտակար այս փաստաթուղթը պետք է, որ դրական հանգուցալուծում լիներ ՀՅԴ-ի ներկայացուցիչների համար: Հայաստանի երկու հատվածների կարգավիճակների շուրջ Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանության ու վերջինիս կուսակցական հենքը համարվող ՌՍԴԲ(բ)Կ ներկայացուցիչների հետ վարած բանակցություններում դաշնակցական գործիչների որդեգրած մոտեցումները կարծես ավարտուն տեսք էին ստանում: 1917 թ. դեկտեմբերի 20-ից 29-ը ընկած ժամանակահատվածում Ստալինը կառավարության նիստերում չորս անգամ զեկուցել է դեկրետի նախագծի շուրջ³: Արդեն վերջին՝ դեկտեմբերի 29-ի

¹ Ст' у Декреты, с. 587:

² Նույն տեղում, էջ 298-299:

³ Ст' у Протоколы заседаний Совета Народных Комиссаров РСФСР. Ноябрь 1917 - март 1918 гг., М., 2006, с. 139, 151-152, 161, 162-164:

զեկուցման ժամանակ կառավարության նիստի արձանագրությունում դեկրետը կազմողների թվում կարդում ենք Ռոստոմի ազգանունը: Այստեղ ընդգծվում է. «Հանձնարարվում է ընկ. Ստալինին տեղադրել մամուլում հանգամանալի հաղորդում ընկ. Ստալինի և Պոռոշյանի ու Դաշնակցություն կուսակցության ներկայացուցչի միջև դեկրետի առաջարկվող նախագծի շուրջ նախնական համաձայնության մասին: Դեկրետը ընդունել և հաստատել»¹: Փաստորեն բոլշևիկների կողմից փորձ էր կատարվում ցույց տալ ՀՅԴ-ի մասնակցությունը հայկական կողմին բացասաբար անդրադարձող փաստաթղթի մշակմանը: Դա բոլշևիկների համար ընդունված խաղի կանոն էր. շահագրգիռ կողմի ներգրավմամբ գործընթացը առաջ էր տարվում և անհրաժեշտ պահին կասեցվում՝ կիսելով պատասխանատվությունը շահագրգիռ կողմի հետ, ինչը վարկաբեկում էր նաև վերջինիս՝ շատ դեպքերում դուրս մղելով հիմնական գործընթացներից: ՀՅԴ-ի հետ նշված մեթոդը լիարժեքորեն չաշխատեց: Պատմական զարգացումները այն նյութականացրին Արևմտյան Հայաստանի փոխարեն Արևելյան Հայաստանում, որը մեր պետականության վերստեղծման հենասյունը դարձավ: Թերևս, արդեն կարևոր չէ՝ հարցը Հայաստանի որ հատվածում կհռչակվեր անկախ պետություն, կարևորը որդեգրվեց նման սուբյեկտ հռչակելու որոշում:

Мгер Оганнисян – Проблема восстановления армянской независимой государственности в 1917-1918 гг. в контексте отношений АРФ и РСДРП(б)

Споры о том, было ли провозглашение первой независимой Республики Армении запланированным или нет, до сих пор не утихают. Подобная постановка вопроса сама по себе является тупиковой. Мы проанализировали другой, более актуальный вопрос: было ли на повестке дня главной политической силы армянской действительности 1915-1918 гг. – Армянской революционной федерации Дашнакцутюн – решение о восстановлении армянской независимой государственности или нет? В данной статье мы рассмотрели проблему в контексте переговоров между этой партией и пришедшей к власти в результате Октябрьской революции 1917 г. Российской социал-демократической рабочей партии (большевиков) и использовали в качестве базового документа официальное заявление АРФ во время проходящей в Стокгольме социалистической конференции по восстановлению мира. Факты подтверждают, что Советской России было необходимо любой ценой добиться победы революции и по возможности избежать изменения «внутренних границ», в частности, ощутимых преобразований в Закавказье. Эта простая логика действовала бы с октября 1917 г. до подписания Брест-Литовского мирного договора. Мы попытались также изучить временную последовательность между назначением Степана Шаумяна временным чрезвычайным комиссаром по делам Кавказа и провозглашением декрета «О Турецкой Армении».

---

¹ Протоколы заседаний Совета Народных Комиссаров РСФСР, с. 164:

Mher Hovhannisyan – *The Problem of Restoring the Armenian Independent Statehood in 1917-1918 in the Context of Relations between the ARF and the RSDLP (B)*

The issue of whether the declaration of the First Independent Republic of Armenia was planned or not is still being discussed today. It is an issue that leads to a deadlock. The real issue we have tried to observe was whether in 1915-1918 there was a decision to re-establish Armenia's independent statehood in the program agenda of the main political force in the Armenian reality – Armenian Revolutionary Federation. We discussed the issue under consideration in the context of the negotiations between the ARF and Bolshevik wing of the Russian Social Democratic Labour Party, which came to power as a result of the October Revolution in 1917. As a base document, we used the official statement of the ARF presented at Stockholm Peace Conference in July-December, 1917. Facts come to prove that Soviet Russia needed to maintain its victory in the revolution at all costs and avoid the transformations of "internal borders" as much as possible, in particular the tangible transformations in Transcaucasia. This simple logic was to operate from October, 1917 until the conclusion of the Treaty of Brest-Litovsk. In parallel, we tried to understand the time sequence of the appointment of Stepan Shahumyan as a temporary Commissar Extraordinary for the affairs of the Caucasus and the proclamation of the "Decree on Turkish Armenia".